

Írta: Neményi Eszter

NEMZETKÖZI ÖRÖKBEOFODÁS

A nemzetközi örökbefogadásról főleg egy-egy botrány kapcsán szoktunk szót ejteni, és bár még ezekkel az esetekkel együtt sem sokat hallhatunk és olvashatunk erről a kérdéstről, a közvélemény és a szakmai elvek, konvenciók nagyon eltérőek. Három éve két Amerikába vitt örökbefogadott, majd onnan visszahozott, az „intézet lépcsőjén hagyott” gyerek esetétől volt hangos a sajtó, pár hónapja egy szintén a tengerentúlon örökbefogadott kislány jogi helyzetének rendezése borzolta a kedélyeket, és a vita arról folyt, haza kell-e hozni a másfél éve ott élő gyermeket, és ezidő alatt folyamatosan hallhattunk az ismert orvos-genetikus által külföldre „közvetített” gyerekek eseteiről, melyek iránt a közvélemény mintha lassan érdeklődését vesztette volna. Az esetek, melyek rendre felrázzák a magyar közvéleményt, szinte kivétel nélkül mindig Amerikába kivitt gyerekekről szólnak, és egyiket sem a külföldi örökbefogadás ténye teszi érdekessé. Nem kérdés, miért nem itthon leltek a gyerekek befogadó családra, mi minden történt annak érdekében, hogy ne csak egy másik kontinensen rendeződhessen a sorsuk, ki döntött minderről, és hogyan találtak rá a gyerekeknek legmegfelelőbb családokra. Ennél már csak azzal foglalkoznak kevesebbet, hogy milyen ezeknek a gyerekeknek egy másik országban, kultúrában, szokásrendszerben felnőni, mitől más az ő helyzetük, mennyiben indokolt egy speciális szempontú odafigyelés, szükség szerinti támogatás, segítség.

E helyett jellemzőbb az értetlenség: mi itt a probléma? Gyerekek, akik bármilyen okból örökbe adhatóvá váltak ebben az országban, otthonra lelnek egy másikban, amiről sok mindent tudunk, sok mindent nem, de az egészen biztos, hogy ott jobb lesz nekik. Ha pedig nagy ritkán fel is merül az az érv a médiában, hogy az adoptálható gyerekeket mégiscsak jobb lenne Magyarországon örökbe adni, a közvélemény felháborodottan firtatja, miért nem lehet azokat a szegény gyerekeket békén hagyni ott, ahol sokkal jobb körülmények közt élhetnek.

Nem volt irigylésre méltó a minisztérium gyermekvédelmi főosztálya munkatársainak helyzete, akiket szabályosan kárpadra vontak a népszerű televízió műsorok vezetői, csak mert a hazai jogszabályoknak megfelelően próbálták elmagyarázni, hogy Magyarországon csakis az adható külföldre örökbe, akit az országon belül semmiképpen nem lehet befogadó családoknál elhelyezni. Érdekes módon a magyar örökbe fogadni szándékozók hosszú sorát csak olyankor szokás emlegetni, ha ezzel valamiféle „gyerekhez juttató” eljárást, pl. a bérnyaságot, akarja valaki igazolni, olyankor azonban senkinek sem jut eszébe, ha a gyerekek „egy jobb” országba is kerülhetnek.

Mindennek ellenére nem érvényes a kérdés, hogy jó vagy rossz, kívánatos vagy kerülendő dolog-e a nemzetközi örökbefogadás. Egyszerű válasz csak csúsztatások révén adható, hiszen igen, valószínűleg jobb helyen vannak a gyerekek egy családban, még ha idegen országban is, mint családi kapcsolattartás híján egy intézetben; ugyanakkor a külföldi jelentkezők száma sem, anyagi lehetőségei pedig különösen nem indokolhatják, hogy ne tegyünk meg mindent a gyerekek jólétének maximális biztosítására itt és most. Egyszerű válaszok helyett vannak azonban kérdések, melyeket érdemes körüljárni.

A NEMZETKÖZI ÖRÖKBEOFODÁS MÉRTÉKE

Nyilvánvaló, hogy vannak esetek, amelyekben a külföldi örökbefogadás a megfelelő megoldás, és vannak helyzetek, amikor azt más diktálja, mint a gyermek érdeke, és a határt sem mindig könnyű megszabni, hiszen ez rengeteg tényezőtől függ. Azt azonban mindenképp érdemes megvizsgálni, hogyan alakul ez a kérdés nemzetközileg, hiszen ha az esetek megoszlása nem egyenletes, hanem találhatóak „befogadó” és „kibocsátó” országok, akkor egyértelmű, hogy felmerülnek bizonyos kérdések ezen országok gyakorlatával kapcsolatban. Egy 1997-ben készült UNICEF-jelentés a következő eredménnyel járt:

Főbb befogadó országok	1993	1994	1995	1996	1997	Összesen
Egyesült Államok	7 377	8 333	9 679	11 340	13 620	50 349
Franciaország	2 783	3 075	3 028	3 666	3 528	16 080
Olaszország	1 696	1 712	2 161	2 649	2 019	10 237
Kanada	1 740	2 045	2 022	2 064	1 799	9 670
Svédország	934	959	895	908	834	4 530
Svájc	923	741	665	742	733	3 804
Hollandia	574	594	661	704	666	31 991
Összesen	16 027	17 459	19 111	22 073	23 199	97 869

A nemzetközi örökbefogadás legfőbb célországa egyértelműen Amerika, az összes külföldre örökbe adott gyerek körülbelül fele köt ki ott. Ráadásul ebben az öt évben a külföldről örökbe fogadott gyerekek száma csaknem megduplázódott, és ez a növekvő tendencia a négy legnagyobb befogadó országra is érvényes.

A „kibocsátó” országok adataihoz még nehezebb hozzáférni, az UNICEF-jelentés szerint „az amerikai családok elsősorban Oroszországba mentek örökbe fogadható gyerekekért (10 442 gyerek a fent vizsgált időszakban), utána Kínába (10 177) és Koreába (8406). (...) Olaszország ezzel szemben főleg Romániából, Brazíliából és Oroszországból adoptált.”

A nemzetközi örökbefogadás jogi szabályozása nagyon eltérő lehet, ezzel különböző lehetőségeket biztosítva az országoknak. A jogi szabályozás életbe léptetése, és a nemzetközi egyezségokmányok aláírása általában korlátozza az addigi gyakorlatot az által, hogy ellenőrizhetőbbé, áttekinthetőbbé teszi a rendszert. Így nem ritkaság, hogy a befogadó országoknak új örökbe adó államok után kell nézniük az után, hogy valamelyik csatlakozik egy szigorúbban ellenőrzött rendszerhez. Pontosan ez történt az elmúlt évtizedben Közép-Kelet-Európában.

A nemzetközi örökbefogadás a szocialista országokban inkább ritkaságnak számított, egészen a 90-es évek elejéig, amikor váratlan mértékeket öltött. Romániában például kevesebb mint 30 gyereket adtak külföldre örökbe 1989-ben, és ez a szám másfél év alatt 10 000-re duzzadt. Ekkor az államelnök moratóriumot hirdetett, és rövidesen megugrott a külföldi örökbeadások száma Bulgáriában, és különösen Oroszországban. Több közép-kelet-európai országban a nemzetközi örökbefogadás a mai napig teljesen tilos: a betiltás gyors reakció volt a rendkívüli hirtelenséggel megnövekedett érdeklődésre ezen országok gyerekei iránt, ám ezt korántsem mindenütt követte a nemzeti és nemzetközi helyzet jogi rendezése.

A KÜLFÖLDI ÖRÖKBEFOGADÁSSAL VALÓ VISSZAÉLÉS

Az örökbefogadás látszólag az a folyamat, melyben mindenki jól jár: a gyerek családhoz, a család gyerekekhez jut, a vér szerinti szülő pedig felszabadulhat. Ugyanekkor ez az a folyamat, melyben a humanitárius máz alatt a gyerekek legalapvetőbb jogai is komolyan sérülhetnek. És mindent természetesen az az érv igazol, hogy a gyerek anyagilag jobb körülmények közé kerül, lényegesen jobb lehetőségekhez jut. Ugyanaz történik az országok szintjén a nemzetközi örökbefogadásban, mint az országon belüli örökbefogadás esetén: az

egyik fő érv, hogy a befogadó szülők vagy államok többet nyújthatnak nekik, mint az arra érdemtelen szülők vagy országok. A különbség talán annyi, hogy a külföldi örökbefogadások esetén a kriminális elem emberkereskedelem, pénzért közvetítés, bérszülés – jobban tetten érhető, legalábbis szabadabban ostorozható. Az üzletben sokan vesznek részt: kórházi személyzet, orvosok, nővérek, ügyvédek, szervezők, valamint az adatnyilvántartó, útlevelet kiállító és vízumkibocsátó hivatalok munkatársai.

Természetesen lehetetlen vállalkozás volna a külföldi örökbefogadással való visszaélés összes lehetséges módszerét számba venni, az UNICEF-jelentés azonban összegyűjtötte a leggyakrabban nyilvántartott technikákat:

Gyerekek illegálisan örökbe adhatóvá tétele

- A csecsemők és kisgyermek elrablása ennek viszonylag bevett módszere. 1992-ben, Hondurasban azért került sor a nemzetközi örökbefogadás betiltására, mert kiderült, hogy kormányzati felsővezetők vettek részt a szegény családok gyerekeinek elrablásában, rejtegetésében, és külföldre való eladásában.

- Sérülékeny helyzetben levő, elsősorban egyedülálló tizenéves anyák felkutatása, és gyerekükről való lemondásra való rávétele. A nyomásgyakorlás kezdődhet a szülés előtt, a kórházban, vagy az ellátórendszer más pontján. Az érvek ismerősek: egyrészt az egyedülálló anyaság morális elítélendőségét, másrészt nehézségeit ecsetelik; e mellett jellemzően azt hangoztatják, hogy a gyerekek sokkal jobb lesz egy tehetősebb családban. Ezeket az érveket gyakran a terhesség alatti ingyenes egészségügyi ellátás ajánlatával erősítik meg.

- Az anya félretájékoztatása: azt mondják neki, hogy a gyerek halva született, vagy rövidebbel a születés után halt meg. Ezeket a gyerekeket viszonylag gond nélkül, névtelenül tudják kicsempészni a szülészeti osztályokról.

- Pénzbeni vagy más ellenszolgáltatás nyújtása a gyerekért, közvetlenül a családnak, az intézet vezetőségének vagy magának az intézetnek. Az Albániába, Bulgáriába vagy Oroszországba érkező nemzetközi csoportok jelentéseiben gyakran olvashatók beszámolók arról, hogy az intézeteket orvosi eszközökkel, gyógyszerekkel, ruhákkal és élelmiszerrel látták el külföldi „adományozók”, akik történetesen örökbefogadtak onnan gyerekeket. A különbség az intézetigazgatói szobák és az intézet többi helyiségének felszereltsége között pedig több mint látványos.

- Pénz felajánlása nőknek azért, hogy essenek teherbe külföldre örökbe adható gyerekekkel.

- A vér szerinti szülők szándékos félrevezetése az örökbefogadás körülményeivel kapcsolatban: annak érdekében, hogy aláírják a lemondó nyilatkozatot, azt mondják nekik, hogy később tarthatják a kapcsolatot a gyerekekkel, vagy hogy rendszeresen küldenek majd nekik képeket, leveleket a gyerekekről.

- A leendő örökbe fogadó szülők félrevezetése a gyermek egészségi állapotával kapcsolatban: egy ismertén súlyos beteg gyermekről azt állítják, hogy egészséges.

Az örökbefogadási engedély illegális megszerzése

- A befogadó és a kibocsátó ország hatóságai által elfogadott örökbefogadási engedélyek hamisítása vagy illegális beszerzése.

A helyi hivatalnokok, bírák megvesztegetése a kedvező döntés érdekében, vagy azért, hogy elfogadjanak hamis vér szerinti szülői lemondó nyilatkozatokat.

Az örökbefogadási eljárás illegális megkerülése

- Hamis anyakönyvi papírok vagy szülői nyilatkozatok előállítás. Rokonok vagy „ál-anyák” adják át az ideiglenesen náluk levő gyereket. Más esetekben a vér szerinti anya az örökbe fogadni szándékozó nő nevében jelentkezik be a kórházba a szüléshez, vagy az örökbe fogadó apát nevezik meg gyermekük apjaként. Mindkét technikával kikerülnek az egész örökbefogadási eljárást.

- A gyermek „átcsempészése” egy harmadik országon át. A hivatalos eljárást részben ki lehet kerülni azáltal, hogy először egy harmadik országba viszik a gyereket, ahonnan már könnyebb hazavinni, hiszen nehezebben követhető, honnan jön és hová megy.

AZ ILLEGÁLIS ELJÁRÁSOK KÖVETKEZMÉNYEI

Az utóbbi néhány évtizedben egyre elismertebbé vált a gyermek joga eredetének ismeretére szerte a világon. A múlttal kapcsolatos információ és a felmenők, családtagok ismerete az identitásalakulásban mind inkább meghatározza az országok eljárásait és jogi szabályozását is: ennek hatására tették számos helyen hozzáférhetővé az eredeti iratokat a felnőtt örökbefogadottak számára. Egyes országok előrébb járnak a nyitott örökbefogadás felé vezető úton, máshol ezek csak kezdődő próbálkozások, az illegális elem azonban éppen ezek elé az idők elé veti az egész folyamatot vissza. Az így külföldre került gyerekek egyszerre veszítik el esélyüket a családi és nemzeti, kulturális identitásuk kialakításához, és a szálak későbbi kibogozása csaknem lehetetlen.

Még gyorsabban látják kárát az illegális módszereknek a súlyosan beteg, fogyatékos, gyakran HIV-fertőzött gyerekek, akiket örökbe fogadó szülei egészségesnek hittek. A törvénytelen folyamat jellegéből adódóan teljességgel kimarad az összeszoktatási rész, amikor a szülőknek módjuk lenne felmérni, mit jelent a gyermek gondozása, ápolása. Az UNICEF vizsgálata szerint sok ilyen gyermek kötött ki egy hazájától távoli ország intézetében, és sokukat küldték egyszerűen hibás áruként vissza.

Mindez nem csak az ügyekben érintett gyerekek és családjaik személyes tragédiája. Az ilyen mechanizmusok megtűrése vagy igazolni próbálása azt mutatja, hogy gyerekek életét alapvetően befolyásoló döntéseket lehet hozni tekintet nélkül a hatályos törvényekre és nemzetközi gyermekvédelmi egyezményekre. Ha a „gyermek mindenekfelett álló érdeke” olyan kategória, melyet mindenki úgy értelmez, ahogy akar, akkor semmilyen eszköz nem marad annak befolyásolására, hogy az intézetek például mit tekintenek annak. Egy szintén az UNICEF megbízásából készült kutatás szerint a csecsemőotthonokat elhagyó gyerekek 80 százaléka kerül örökbefogadó családokba Bulgáriában. Ha minden érintett döntéshozó szerint jobb ez így, a gyermek jobb anyagi körülmények közé, jobb családba, jobb országba kerül, miért is tennének bármiféle erőfeszítést annak érdekében, hogy helyben találják meg a megoldást, vagy támogassák a vér szerinti családdal való kapcsolattartást.

Sajnos a nemzetközi örökbefogadással való visszaélések listája számunkra sem csak távoli, hátborzongató érdekességek gyűjteménye. A hátsó szándékkal történő félrevezetések sorában elsők közt találjuk a sérülékeny helyzetben lévő anyákra helyezett nyomást, amiért egyrészt ők érdemtelenek a gyermeknevelésre, másrészt nem áll jogukban megtagadni a gyerektől a sokkal jobb lehetőségeket egy tehetősebb családban, országban. Nálunk ugyanezek az érvek népszerűen hangoztathatók minden olyan esetben, ha bármiféle kérdés merül fel a törvénytelen módon külföldre örökbe adott gyerekekkel kapcsolatban.

AMIKOR MÉGIS A NEMZETKÖZI ÖRÖKBEOFODÁS A MEGOLDÁS

A jelenleg érvényben lévő nemzetközi ajánlások és alapelvek szerint a nemzetközi örökbefogadás olyan gyermekek számára nyújtandó szolgáltatás, akik nem láthatóak el megfelelően saját országukban. Minden esetet egyénileg kell elbírálni a szóban forgó gyermek érdekeit szem előtt tartva, és maximálisan ragaszkodva a hatályos jogszabályokhoz és eljárásokhoz. Az UNICEF-jelentés közli egy ajánlatos gyakorlat vázlatát, mely tartalmazza a kívánatos alapelveket. Ezek, egy vázlatához méltó módon, meglehetősen általánosak, mégis érdekesek az áttekintésre, különösen egy olyan országban, ahol a külföldi örökbefogadásokat intéző orvos-genetikus kérdőre vonása szimpátiarohamokat vált ki a kérdés helyett: rendben van, hogy jót akart, de miből gondolta, hogy ez az ő dolga?

A gyerek örökbeadhatósága

A gyerek külföldre való örökbeadhatóságáról a származási ország illetékes hivatalának kell döntenie. Az eljárást a hatóságoknak maguknak kell lefolytatniuk, vagy erre törvény által felhatalmazott szervezeteknek, és nem más közvetítőknek.

Kulcsfontosságú, hogy a gyerekek jogai és érdekei ne sérülhessenek ebben az eljárásban, és ezt egyértelmű szabályozással kell biztosítani. A származási és a befogadó ország egyaránt felelős ebben, ezért alapvető fontosságú, hogy együttműködjenek az örökbefogadási eljárás minden lépésében.

A felelős hatóságnak meg kell győződnie arról, hogy a gyerek örökbe adható, és erről a döntésnek illetve nyilvántartásnak meg kell születnie azelőtt, hogy az örökbe fogadni szándékozók kapcsolatba léphetnének a vér szerinti szülőkkel vagy képviselőikkel, vagy bárki kísérletet tenne a jelentkező családok és a gyermek „egymás mellé rendelésére” akár csak gondolatban is. A gyermek helyzetéről szóló jelentésnek tartalmaznia kell, hogy:

- a vér szerinti szülőket kimerítően tájékoztatták az örökbefogadás következményeiről, és megkapták a szükséges támogatást;
- a vér szerinti szülők, különösen az anya, csak a gyermek születése után írta alá a lemondó nyilatkozatot;
- a gyerekekért felelős személyek, intézmények, hatóságok anyagi érdektől mentesen járultak hozzá az örökbefogadáshoz;
- a gyermek, korának és érettségének megfelelő mértékben kapott segítséget és tájékoztatást, és akaratát figyelembe vették.

Az örökbe fogadni szándékozók jogosultsága és alkalmassága A felelős hatóságnak meg kell győződnie arról is, hogy az örökbe fogadni szándékozók jogosultak az örökbefogadásra. Az alkalmasság itt távolról sem csupán jogi vagy anyagi helyzet kérdése, hiszen a már mindenképpen traumatizált gyermek szükségleteinek kielégítéséhez felkészült szülőkre van szükség.

Egyre több „befogadó” ország teszi kötelezővé az örökbe fogadni szándékozók felkészítését azelőtt, hogy alkalmasságukról döntene. A – nálunk is hozzáférhető – felkészítő képzés célja, hogy az örökbefogadásra vállalkozók megérthessék, mi a különbség a vér szerinti és az örökbe fogadott gyermek nevelése között; valamint hogy rá saját elvárásaikra és elképzeléseikre az örökbefogadással kapcsolatban. A képzés során felkészülnek arra, milyen élményekkel érkehetnek a gyermekek származási országukból, és ezek milyen hatással lesznek későbbi fejlődésükre és viselkedésükre; mit jelent számukra az örökbefogadás;

milyen megkülönböztetésekben lehet részük az idegen országban, és hogy ezt hogyan kell kezelni. Egyrészt, a képzés tájékoztatást nyújt az örökbefogadás szakaszairól, az örökökről, amiket nyújt, és a nehézségekről, melyekkel szembe kell nézni. Ezen információ segítségével maguk dönthetik el, hogy készek-e az örökbefogadással járó feladatok elvégzésére.

MINDEN GYEREKNEK A LEGMEGFELELŐBB CSALÁDOT

Az adott gyerekek legjobban megfelelő család megtalálásakor figyelembe kell venni a gyerek történetét, jellemzőit és szükségleteit. Erre a keresési eljárásra csak akkor kerülhet sor, ha egyaránt kimondták a gyerek örökbeadhatóságát és a szülők alkalmasságát. Ez a folyamat elsősorban a származási ország felelőssége, melyben teljességgel támaszkodnia kell a befogadó ország által az örökbe fogadni szándékozó szülők helyzetéről készített jelentésre. Mindet országnak jogában áll ilyenkor meggyőződni arról, hogy az országban elfogadott szabályok és normák szerint történik az elhelyezés. Mivel a gyerekek és családok „összehozása” a sikeres örökbefogadás alapja, ezt a munkát csak gyermekvédelmi szakemberek végezhetik, akik képzettsége alkalmassá teszi őket az örökbefogadási ügyek intézésére. Ha egy mód van rá, a folyamatban együtt kell működnie egy olyan szakembernek, aki ismeri a gyereket, egy olyan szakembernek, aki ismeri a családot, és az eljárásban érintett kompetens személyeknek. A csoport ajánlásához az örökbe fogadni szándékozóknak természetesen hozzá kell járulniuk.

A gyerek és a vér szerinti család felkészítése az örökbefogadásra

Amennyire ez csak lehetséges, a gyerekeknek részt kell venniük az egész életüket befolyásoló terv kialakításában. Még a nagyon fiatal gyereket is fel kell készíteni az életében hamarosan bekövetkező változásokra. Ideális esetben a gyerek és az örökbe fogadó szülők hosszabb ismerkedési időt tölthetnek együtt, ami felkészíti a gyereket a megszokott környezettől való búcsúzásra, az utazásra, szokatlan ételekre, hanghordozásra, nyelvre.

Ha a vér szerinti család jelen van a gyerek életében, őket is fel kell készíteni a változásra, valamint arra az egyre gyakoribb lehetőségre, hogy idővel a gyerek megpróbálja majd megkeresni családját, gyökereit.